

ГЕНЕТИЧНІ ТИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ ОНОМАСТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на матеріалі німецької мови)

Наталія ЛАЛАЯН (Київ, Україна)

У статті визначено генетичні типи та основні джерела походження фразеологічних одиниць, до складу яких входить ономастичний компонент.

The article defines genetic types and the main etymological sources of phraseological units with an onomastic component.

Фразеологічний масив будь-якої мови нерозривно пов'язаний з історією, традиціями, літературою народу. Фразеологічні одиниці (ФО), відображаючи реалії, конотації, безперервний процес розвитку етнокультури, акумулюючи у внутрішній формі найрізноманітніші вияви національної духовності, зберігають виразно чи менш виразно сліди цієї етнокультури [1: 359].

Ономастична фразеологія є найбільш яскравим репрезентантом пізнавального досвіду народу, його культурно-історичного розвитку, моральних ідеалів тощо. Багато ФО з ономастичним компонентом (ОК) відображають певні факти вже частково забутого минулого. Інші пов'язані зі старими легендами або творами художньої літератури. Лише у виняткових випадках етимологічна мотивація зворотів є зрозумілою, походження ж більшості ФО не завжди легко з'ясувати. Проте ФО завжди – явно чи завуальовано, на рівні етимологічних розшуків – зберігають свою історико-семантичну природу, спостереження над якою неодмінно приводить до першоджерела, до перемінного прототипу ФО [1: 277]. Щоб простежити історію виникнення ФО необхідно враховувати результати дослідження культурологів, етнографів, фольклористів та вчених інших галузей знань.

Метою даної розвідки є дослідження ФО з ономастичним компонентом сучасної німецької мови у генетико-етимологічному аспекті.

Зауважимо, що аналіз деяких ФО з ОК викликає певні труднощі з огляду на сам об'єкт дослідження. Відомо, що у складі ФО оніми у більшості випадків втрачають зв'язок з реальними денотатами і набувають узагальненого значення. Пояснення і розуміння значної частини ФО часто ускладнюються в зв'язку з видозміною їх структури та семантики. Варто також згадати відономастичні деривати, які не одразу сигналізують про те, що за ними прихована власна назва. Тому для з'ясування походження переважної більшості ФО з ОК необхідно застосовувати етимологічну розвідку.

За генетичним критерієм німецькі ФО з ОК поділяються на дві групи:

- 1) власне німецькі або корінні ФО;
- 2) ФО, запозичені з інших мов.

Кожна з цих груп має свої джерела походження. За цією ознакою виокремлюємо серед власне німецьких ФО з ОК кілька підгруп:

1.1. Фольклорні або народно-розмовні ФО з ОК.

Це вирази, що зародилися під впливом різних жанрів усної народної творчості – легенд, казок, пісень, повір'їв, байок, звичаїв, переказів, анекдотів. Скарбниця фольклорних ФО є своєрідним національно-самобутнім ядром фразеології, дзеркалом народного життя, літописом історичних подій, репрезентантом культури, побуту певного етносу тощо. У складі народно-розмовних ФО з ономастичним компонентом зустрічаються антропоніми, топоніми, геортоніми, імена календарні.

Найчастіше структурним компонентом таких ФО виступають відомі чоловічі та жіночі особові імена [2: 177] *Hans, Kunz, Peter, Matz, Michel, Heinrich, Otto, August, Minna, Trine, Liese, Lotte, Grete, Frieda* та інші. Ці імена набувають найрізноманітніших семантичних відтінків або конотацій: *blöder Heini* – розм. “дурень”; *faule Trine* – розм. “лінива дівчина”; *eine dumme Suse* – розм. “дурепа”, *doller Otto* – розм. “смілива людина”; *fleißiges Lieschen* – “старанна дівчина”; *eine keusche Susana sein* – “бути стриманою, поважною дівчиною”.

До складу фольклорних ФО з ономастичним компонентом можуть входити і прізвища, які, як правило, позначають історично відомих осіб: *das kannst du halten (machen) wie (der) Pfarrer Aßmann* – розм., жарт. “роби, як хочеш”. Ця ФО пов'язана з прізвищем гессенського священика Рассмана, який у своїх ідеях керувався принципом “роблю, як хочу”, а також із

прізвищем тюрінзького священика Ассмана, який, супроводжуючи на полюванні герцога Августа, вбив одного разу біблією зайця, а герцог зауважив при цьому, що Ассман як священик не мав права полювати, але оскільки він вбив зайця біблією, то може з ним робити, що завгодно.

Прізвища відомих осіб можуть втрачати зв'язок з конкретними денотатами, перетворюючись на багатоденотатні імена. Наприклад, ФО *rangehen wie Blücher* має значення “енергійно, рішуче взятися до справи”. В основі цього звороту лежить внутрішня ознака, властива початковому носієві імені – прусський фельдмаршал часів війни проти Наполеона Блюхер (1742 – 1819) був дуже рішучим та хоробрим, завжди першим атакував ворога та розгромлював його, він був взірцем для солдат.

Помітну групу ФО народнорозмовного походження становлять вирази, компонентами яких виступають прізвища, що асоціюються із знаменитими вченими, письменниками, королями, персонажами літературних творів та іншим відомими особистостями. Асоціації, які пов'язані з тим чи іншим прізвищем, визначають семантику та конотацію фразеологізму, до складу якого воно входить: *frei nach Knigge* – “за правилами хорошого тону”; *das ist ein Gedanke von Schiller* – “блискуча ідея”; *Ei des Kolumbus* – “колумбове яйце”.

В основу багатьох ФО лягли також поширені, високочастотні німецькі прізвища *Müller, Schmidt, Meier*, які містять соціально забарвлену групову інформацію та традиційно вживаються для позначення простого трудового народу: *er ist dumm wie Müllers Ziege / Hund / Katze / Esel* – розм. “дурень”; *Wenn ..., dann heiß' ich Meier (ich will Meier heißen, wenn ...)* – розм. “провалитися мені на місці, якщо ...”; *er ist so dumm wie Schulzes Ziegenbock* – розм. “дурень”.

Низка усталених мовних знаків містить псевдоантропонімічні компоненти, тобто нереальні антропоніми, які використовуються для створення жартівливого, іронічного або сатиричного ефекту та виконують функцію характеристики денотата: *Baron von Habenichts (haben + nichts)* – розм. “бідна людина”; *er ist der Doktor Siemann (sie + Mann)* – розм. “чоловік, який знаходиться під п'ятою у своєї дружини”.

Надзвичайним багатством відзначається група народно-розмовних ФО з компонентом-топонімом. Основою топонімічного компонента фольклорних фразеологізмів слугують астіоніми: *j-n nach Buxthebude wünschen* – розм. “посилати когось дуже далеко, до дідька”, хороніми: *leben wie der Herrgott (Gott) in Frankreich* – “жити без турбот, жити як у раю, як у бога за пазухою”, гідроніми: *Mancher flieht einen Bach und fällt in den Rhein* – прис. “Від однієї біди тікав, в іншу потрапив; від вовка втекав, на ведмедя натрапив”, астроніми: *beim Jupiter!* – “Клянись Юпітером!” (іронічна клятва).

ФО з топонімічним компонентом включають як назви вітчизняних (німецьких) – *Leipzig, Kassel, Potsdam, Meissen, Schilda, Buxtehude, die Donau, die Elbe, der Rhein*, так і найменування нєнімецьких географічних об'єктів – *China, England, Frankreich, Rom, Madrid, Athen, Warschau*: *er stammt aus Schilda* – “він простофіля, дурень”; *aussehen wie der dumme Junge aus Meissen* – “виглядати дурень дурнем”; *Wasser in den Rhein (die Elbe, die Limmat, die Reuss) tragen* – прик. “У море воду лити; робити щось безглузде”; *In Rom tu, was Rom tut* – “Між який народ попадеш, того й шапку надивай”; *Bring eine Katze nach England, sie wird miauen* – прик. “І у Парижу не зроблять з вівса рижу; дурень і в Києві розуму не купить”.

Топонімічні каламбури відзначаються високим ступенем експресивності та емоційності й виконують функцію характеристики об'єкта: *nicht von Gebersdorf sein* – “бути скупим”; *(er) ist Borneo* – про чванливу, горду людину.

Геортоніми (назви свят) є компонентами порівняно незначної кількості народнорозмовних ФО (2%). Улюбленими святами є у німців різдво (*Weihnacht*), Великдень (*Ostern*), трійця (*Pfingsten*), новорічний вечір (*Silvester*), масляна (*Fasching, Fastnacht, Karneval*). Багато народних прикмет пов'язані з цими святами: *grüne Weihnacht – weiße Ostern* – “безсніжне Різдво; пізня зима – пізня весна”; *Zu Silvester nimmt der Tag um einen Hahnentritt zu* – “На Новий рік прибавилося дня на заячий скік” тощо.

ФО з компонентом-геортонімом нерозривно пов'язані з народними звичаями, обрядами, традиціями. Власні назви у складі цих зворотів не просто називають певне свято чи день року, вони також зазнають семантичних перетворень та посилюють експресивність

ФО: *(auf)geputzt / aufgedonnert / geschmückt sein wie ein Pflingstochse* – розм. “виряжений, вичепурений (без смаку)”, *lieber zehn (fünf) Jahre nichts zu Weihnachten!* – “Мені це не потрібно!”

Фольклорні ФО з компонентами на позначення днів тижня та місяців є також національно-культурно забарвленими. За даними досліджуваного нами матеріалу образно позначеними виявилися німецькі дні тижня *Montag, Donnerstag, Samstag* та *Sonntag*. Вони є компонентами цілої низки зворотів. Насамперед, це ФО на позначення певних днів-свят: *der silberne Sonntag* – “передостання неділя перед Різдом, неділя третього адвента”; *fetter Donnerstag* – “четвер перед великим постом”. Інші ФО є метафорично переосмисленими, багато з них мають повчальний характер: *Alle Tage ist kein Sonntag* – “Не все коту масляна, буде і великий піст”; *schwerer Donnerstag* – “важкий день” (через важку їжу).

Як наслідок народних спостережень за погодою та майбутнім урожаєм з’явилося багато фразеологічних одиниць комунікативного типу з компонентами на позначення місяців: *Was der August nicht kocht, lässt der September ungebraten* – “Чого серпень не зробив, того вересень не доробить”; *Mai kühl und naß, füllt der Bauer Scheuer und Fass* – прик. “Травень холодний – рік хліборобний”.

1.2. ФО книжного походження, які містять оніми, запозичені з творів німецької літератури.

Це звороти, які походять від різних літературних джерел (літературних цитат, авторських афоризмів, сентенцій тощо). Ономастичні компоненти ФО літературного походження репрезентують особові імена та прізвища, співвіднесені з іменами персонажів художніх творів:

- *Das passt wie [der] Faust aufs Gretchen* – “це чудово підходить до чого-небудь”. Faust, Gretchen – герої трагедії Й.В.Гете “Фауст”. Даний фразеологізм є переосмисленим виразом *passen wie die Faust aufs Auge* – “підходити як корові сідло; ні до села, ні до міста”.

- *sich vorkommen wie Hans im Glück* – “здаватися щасливчиком”. Вираз бере початок від твору В.Бределя “Ein neues Kapitel” (“*Hans Schrabner kam sich vor wie Hans im Glück*”).

Основою топонімічного компонента слугують назви географічних об’єктів, зафіксовані у літературних джерелах:

- *auch ich war in Arkadien geboren* – “і я в Аркадії народився” (тобто, і я був колиш щасливим; і я був народжений для щастя). Аркадія – 1) область в Греції; 2) перен. країна “щасливих пастушків”, країна щастя (F.Schiller “Resignation”).

- *Die schönen Tage in Aranjuez sind nun zu Ende* – розм. “минули золоті дні Аранхуеса” (про колишнє благополуччя). Цим виразом Ф.Шіллер розпочав трагедію “Дон Карлос”, у якій йдеться про долю сина іспанського короля Філіпа II. Незважаючи на те, що мати Дона Карлоса померла, коли йому лише 4 дні від народження, його дитячі та юнацькі роки були щасливими, оскільки він провів їх у розкішному королівському палаці в м. Аранхуесі.

Запозичені ФО з ономастичним компонентом являють собою стійкі сполуки слів, що як готові відтворювані одиниці утворилися в іншій мові і були перенесені в німецьку мову без перекладу, в транслітерованому чи нетранслітерованому вигляді. У групі німецьких ФО з компонентом-онімом, запозичених з інших мов, можна виокремити кілька підгруп:

2.1. ФО з ономастичним компонентом античного походження.

Ці фразеологізми беруть свій початок із давньогрецької та давньоримської міфології. Можна припустити, що такі ФО є одними з найдавніших за часом творення. Про це свідчить їхній інтернаціональний характер. Більшість міфологічних зворотів базуються на конкретних історіях, пов’язаних з денотатом імені. В результаті переосмислення, в основі якого лежать асоціації, ономастичні компоненти ФО зазнали семантичних змін. Забуття міфу призвело до відходу одиничного поняття на другий план, у результаті чого власні назви набули у мові певних конотацій, не властивих їм у номінативній функції:

- *das trojanische Pferd* – “троянський кінь; підступний дарунок, який несе в собі згубу тому, хто його одержить” (сховавшись у величезному дерев’яному коні, грецькі воїни на чолі з Одисеем хитрощами проникли до Трої та зруйнували її).

- *Tantalsqualen (er)leiden / ausstehen / erdulden* – вис. “азнати мук Тантала” (спокуюючи у пеклі свої гріхи, Тантал стояв по коліна у воді, яка миттю зникала, коли він нахилився, щоб вгамувати спрагу, а коли він хотів зірвати плід з дерева, що хилилося до його голови, вітер відхиляв віти).

2.2. *ФО, джерелом виникнення яких є біблійна міфологія.*

ФО з ономастичним компонентом біблійного походження становлять значний пласт фразеологічного фонду німецької мови. Найпопулярніші біблійні імена *Abraham, Joseph, Adam, Eva, Noah, Methusalem, Kain, Abel, Lazarus, Salomon, Pontius* послуговували основою багатьох ФО:

- *Kain und Abel* – бібл. “Каїн та Авель; убивця і невинна жертва”. Біблійна легенда розповідає про синів Адама та Єви – Каїна та Авеля. Каїн убив свого брата Авеля; так сталося перше вбивство на землі. Розгніваний Бог поклав на чоло вбивці ганебне тавро (*Kainszeichen*). У переносному значенні Каїн – злочинець, вбивця, виродок. Ім’я Авеля живається в літературній мові як символ невинної жертви.

- *j-n von Pontius zu Pilatus schicken* – ірон. “посилати когось від Понтія до Пілата; бюрократично ставитися до людини, посилаючи її з однієї установи до іншої; ганяти когось без толку” (Христос, перед тим, як був розп’ятий іудеями, перебував під владою римського намісника Понтія Пілата. Останній, не знаючи, що йому робити з Христом, послав його до царя Ірода; той, в свою чергу, відіслав Христоса назад до Пілата).

Оніми біблійного походження мають широкий зміст, що можна пояснити багатою екстралінгвальною інформацією, яку вони містять. Ці імена розвинули переносні значення ще до фразеологізації, перетворились у складі ФО на конотативні. Характер конотативних значень зумовлений відповідною оцінкою імені в біблійних творах чи специфічно національними традиціями й народними віруваннями. Так, позитивні конотації антропонімічних компонентів спостерігаємо в таких ФО: *so sicher wie in Abrahams Schoss sein* – “почувати себе у цілковитій безпеці”; *salomonische Weisheit* – “соломонова мудрість”.

Серед негативних конотативних значень біблійних імен зустрічаються такі: *falsch wie Judas* – “лицемірний як Іуда”; *(ein) armer Lazarus* – “бідний Лазар”; *der alte Adam regt sich wieder* – “Старезний Адам заворушився” (прокинулися, даються взнаки давні звички) тощо.

У складі ФО біблійного походження зустрічаються також топоніми та відтопонімічні деривати, пов’язані зі змістом Біблії:

- *die Posaunen von Jericho* – бібл. “ієрихонські труби”. Іудейському війську довго не вдавалося взяти штурмом міцні стіни м. Єрихон, але сталося диво: коли пролунали приголомшливі звуки священних сурм обложників, стіни було зруйновано і місто захоплено.

- *die Fleischtöpfe Ägyptens* – літ., рідк. “сире, але залежне життя”, *sich nach Fleischtöpfen Ägyptens (zurück)sehnen* – “тужити за колишнім сирим життям”. Згідно з біблійними легендами, ізраїльтяни скаржилися на голод у пустелі, куди їх привели Мойсей та Аарон, воліючи краще померти в Єгипті, де вони мали вдосталь хліба та м’яса.

- *Sodom und Gomorrha* – “содом і гоморра; розпуста, безладдя, хаос”. Міста Содом і Гоморра на півдні Мертвого моря були символом розпусти, безладу та хаосу в біблійній міфології. Вони були зруйновані за свої гріхи.

2.3. *ФО з ономастичним компонентом, запозичені з інших європейських мов.*

У складі запозичених ФО з ономастичним компонентом можна виокремити кілька підгруп:

а) *ФО, пов’язані з різними історичними подіями:*

- *den Rubikon überschreiten / übertreten* – “перейти Рубікон, зробити небезпечний, ризикований, але рішучий крок, відважитися на відповідальний вчинок, що визначатиме подальший хід подій, матиме значення поворотного пункту в якійсь справі або навіть у житті народу” (лат. *Alea jacta est*). Походження цього виразу пов’язане з діяльністю видатного державного діяча Юлія Цезаря (100-44 рр. до н.е). Він усупереч волі сенату 49 року до нашої ери перейшов зі своїми легіонами ріку Рубікон, що була кордоном між Умбрією (власне Італія) та Цізальпінською Галлією (тепер північна Італія). Після переходу військами річки

Рубікон Юлій Цезар вигукнув свою історичну фразу “Жереб кинуто!” Цізальпінську Галлію приєднано відтоді до Італії.

- *in spanische Stiefel einschnüren* – “обмежувати (свободу, ініціативу тощо)”. Дослівно: взувати іспанські чоботи. У середні віки до обвинувачених, які не визнавали себе винними, інквізиція застосовувала жорстокі тортури. Одним із засобів катування були так звані “іспанські чоботи”, тобто спеціально змайстровані дерев’яні або залізні колодки, одягали на ногу, забивали клинки і таким чином здавлювали ногу.

б) ФО з ономастичним компонентом, пов’язані з казками, легендами, байками інших народів:

- *toben / wüten wie ein Berserker* – “показувати свою злість; діяти, не звертаючи уваги на інших” (із скандинавської легенди, Berserker – вбивця, одягнений у ведмеже хутро, яке надавало йому сили);

- *Hier Rhodus, hier springe!* – “Тут Родос, тут стрибай!; покажи, на що ти здатний!” Вираз запозичений з байки давньогрецького поета-байкаря Езопа, де йдеться про хвалька, який розповідає про свій стрибок у Родосі, посилаючись на численних свідків, які нібито були присутні при цьому. Один із слухачів звертається до хвалька: “Друже, нащо свідки? Тут Родос – стрибай!”

в) ФО з ономастичним компонентом, пов’язані з творами світової літератури:

- *der letzte (der) Mohikaner* – “останній з могікан, останній представник певної етнічної або суспільної групи, покоління”. ФО є назвою роману американського письменника Ф.Купера “The last of the Mohicans” (1826). У ньому йдеться про важку долю останнього представника племені північноамериканських індіанців, масове винищення і трагічну загибель цілого народу.

- *Bei Philippi sehen wir uns wieder!* – “Я з тобою ще поквитаюся!” Цей вираз бере початок з твору В.Шекспіра “Julius Caesar”.

Отже, проаналізований фактичний матеріал є свідченням того, що ономастична фразеологія німецької мови відзначається різноманітними джерелами походження. У діахронічному аспекті всі ФО з ОК є етимологічно мотивованими. Проте з точки зору синхронії переважна більшість фразеологізмів втратила свою мотивацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко. Фразеологія сучасної української мови: Навчальний посібник. Київ, 2007. – 494 с.
2. Földes Cs. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse // Muttersprache. – 1985. – S. 174-180.
3. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. / Hrsg. und bearb. Von G.Drosdowski und W.Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лалаян – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ономастична фразеологія німецької мови.

ВАРІАНТИ ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “ПРАЦЯ/НЕРОБСТВО”

Ілона МИРОШНІЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто типи фразеологічної варіантності, вивчено роль різних частин мови в утворенні лексичних варіантів, подано систематизацію лексичних варіантів у залежності від кількості компонентів, що підлягають варіюванню.

The types of phraseological alternativeness are considered in article. The role of different parts of speech in formation of lexical variants is studied. The ordering of lexical variants depending on quantity of components which are subject to a variation is presented.

Метою цієї статті є дослідити системні відношення, зокрема, явище варіантності польських фразеологічних одиниць (ФО) семантичного поля “праця/неробство”, відібраних шляхом суцільної вибірки з фразеологічних [3, 11-14, 16-17, 19, 22], діалектних [21] та тлумачних [15, 18, 20] словників польської мови.